

ΙΔΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ — ΙΟΥΝΙΟΣ

1954

ΕΤ. ΠΡ. Κ. Π.
ΙΩΝ. Μ. 4 2008

T. S. ELIOT
(Βραβείο Νόμπελ 1948)

ΟΙ ΚΛΑΣΣΙΚΟΙ ΚΑΙ Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΤΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ*

"Αν και οι διάφοροι κλάδοι τῶν ἐπιστημῶν εἶναι τώρα τόσο πολλοὶ καὶ οἱ γνώσεις πού ἀπαιτεῖ ἡ κάθε εἰδικότητα τόσο πολλές, βλέπω πῶς ἡ κατάλληλη ἐκπαίδευση γιὰ ὄσους ἔχουν κλίση στίς ἐπιστήμες μπορεῖ εὐκολώτερα καὶ μὲ περισσότερη ἀκρίβεια νὰ προσδιοριστεῖ. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ γιὰ ὅλες τίς ἄλλες καλές τέχνες ἐκτός ἀπὸ τὴ λογοτεχνία. Ὁ ζωγράφος, ὁ γλύπτης, ὁ ἀρχιτέκτονας, ὁ μουσικὸς ἔχουν ὅλοι τους νὰ δαμάσουν μιὰ πολὺ πιὸ συγκεκριμένη τεχνικὴ ἀπ' τοῦ συγγραφέα, μ' ὅλο πὸ μπορεῖ νὰ δυσκολευτοῦν περισσότερο γιὰ νὰ φτιάξουν τὴ ζωὴ τους ἢ γιὰ νὰ συνδυάσουν τὴν τέχνη τους μὲ κάποιαν ἄσχετη ἐργασία, πὸ νὰ τοὺς ἐξασφαλίζει ἕνα μισθό. Βασικὰ ἡ μόρφωσή τους εἶναι περισσότερο τεχνικὴ. Ἐκεῖνα πὸ πρέπει νὰ μάθουν εἶναι πιὸ ξεκαθαρισμένα καὶ δὲν τοὺς χρειάζεται ἡ πολὺμορφη γενικὴ καλλιέργεια, πὸ χωρὶς αὐτὴν ὁ ἀνθρώπος τῶν γραμμάτων δὲν εἶναι καλὰ ἐξοπλισμένος. Μιὰ ἄλλη διαφορά, ὄχι ἄσχετη μὲ τὴν προηγούμενη, εἶναι ὅτι ἡ κλίση στὴ λογοτεχνία δὲν ἐκδηλώνεται μὲ σταθερότητα τόσο πρῶιμα καὶ μὲ τόση ἐμπιστοσύνη στὴ μελλοντικὴ ἐπίτευξη, ὅπως ἡ κλίση σὲ μιὰν ἄλλη τέχνη. Ἡ παρόρμηση νὰ ἐκφράσει κανένας τὸν ἑαυτὸ του μὲ στίχους εἶναι (ἢ ἡ πείρα μου μὲ κάνει νὰ πιστεύω πῶς ἔτσι εἶναι) κάτι πὸ χαρακτηρίζει τοὺς πιὸ πολλοὺς Ἀγγλοσάξωνες καὶ τῶν δυὸ φύλων σὲ κάποια περίοδο τῆς ἀνάπτυξής τους. Μπορεῖ μάλιστα ἡ παρόρμηση αὐτὴ νὰ διατηρηθεῖ καὶ πολὺ πιὸ ὕστερ' ἀπ' τὴν περίοδο κατὰ τὴν ὁποία ὅλοι, ἐκτός, βέβαια, ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς, ζητοῦν ἕνα ἐπάγγελμα. Ὅταν ἕνας μαθητὴς γράφει καλοὺς στίχους, δικαιολογημένα περιμένουμε νὰ διακριθεῖ κατόπιν στὴ μιὰ ἢ στὴν ἄλλη ἐπιδίωξη — ἡ ἐπιδίωξη ὅμως αὐτὴ μπορεῖ νὰ τὸν ἀπομακρύνει πάρα

πολὺ ἀπὸ τὴν ποίηση ἢ τὰ γράμματα, μπορεῖ νὰ τὸν φέρει στὸ δικηγορικὸ ἔδρανο ἢ στὸν ἐπισκοπικὸ θρόνο. Οἱ καθαυτὸ λογοτεχνικὲς ἰκανότητες εἶναι πιθανὸ ν' ἀναπτυχθοῦν σιγά-σιγά. Κι' ἐδῶ θὰ χρειαστεῖ μιὰ περιεχτικότερη καὶ ποικιλότερη διαίτα, μιὰ πιὸ πολὺπλευρὴ γνώση τῶν πραγμάτων καὶ μιὰ πιὸ μεγάλη γνωριμιὰ μὲ τοὺς ἀνθρώπους καὶ τίς ἰδέες ἀπ' ὅ,τι χρειάζεται στίς ἄλλες τέχνες. Γι' αὐτὸ καὶ στὴν περίπτωσή μας παρουσιάζεται ἕνα πιὸ περίπλοκο ἐκπαιδευτικὸ πρόβλημα. Καὶ τὸ λέγω αὐτὸ χωρὶς νάχω τὴν ἀπαίτηση νὰ θεωρηθεῖ ἡ λογοτεχνία σὰν ἡ σημαντικότερη ἀπ' τίς ἄλλες τέχνες — δείχνω μονάχα τὴ διαφορά πὸ ὑπάρχει στὴν προετοιμασία.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ θάθελα νὰ ξεκαθαριστεῖ ὅτι ὑπάρχουν μερικὰ ἐπιχειρήματα γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τῆς κλασσικῆς παιδείας μὲ τὰ ὁποῖα δὲ θ' ἀσχοληθῶ ἐδῶ, ἂν καὶ εἶναι πειστικὰ καὶ ὑπολογίσιμα. Δὲ θὰ ριψοκινδυνεύσω τὴν ἐρώτηση ἂν θάπρεπε ὅλα τὰ παιδιά, γιὰ ὅ,τιδήποτε προορίζονται, νὰ τὰ διδάξουμε τὰ στοιχειώδη Λατινικά κι' ἴσως καὶ τὰ Ἑλληνικά κι' ἂν θὰ ἦταν αὐτὸ ἐπιθυμητὸ κι' ἀκόμα καὶ ἐφαρμόσιμο. Θὰ παρατηροῦσα μονάχα ὅτι καὶ ἀναφορικὰ μὲ τὸν ἀνθρώπο τῶν γραμμάτων εἶναι πολὺ σοβαρὸ τὸ ζήτημα ὡς ποῖα ἡλικία θάπρεπε σ' ὅλα τὰ παιδιά νὰ δοθεῖ ἡ ἴδια μόρφωση, καθὼς καὶ τὸ ζήτημα ἂν θὰ ὑπάρχει κοινὸ γνῶρισμα σ' ὅλη τὴν ἐκπαίδευση ὡς μιὰ ὀρισμένη ἀνώτερη βαθμίδα. Γιατὶ ἀπ' ἐδῶ θὰ ἐξαρτηθεῖ ἂν θὰ εἶναι δυνατὸ νὰ δημιουργηθεῖ ἕνα πλατὺ ἀκροατήριον, ἂν θὰ μπορέσει δηλαδὴ ὁ συγγραφέας νὰ ἐπικοινωνήσῃ μὲ ἀνθρώπους ἀπ' ὅλες τίς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς κι' ἂν θὰ μπορέσουν κι' αὐτοὶ νάχουν κάποια κατανόηση μεταξύ τους. Θὰ ἔκανα ἐπίσης πολὺ βιαστικὰ τὴν παρατήρηση ὅτι ἰσοδυναμεῖ μὲ μακρόχρονη ἀναβολὴ τὸ ν' ἀφήνουμε τὴν εἰσαγωγὴ στὰ Λατινικά γιὰ τὴν

* Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενο τεῦχος καὶ τέλος.

ἡλικία ἐκείνη πού προικίζει τὸ παιδί μὲ τὴ δυνατότητα νὰ μάθει εὐκολώτερα γλώσσες παρὰ ὅ,τιδήποτε ἄλλο — κι' αὐτὸ ἀνεξάρτητα ἀπ' τὴν πεποίθησή μου ὅτι θὰ ἦταν πάρα πολὺ ἐπιθυμητὸ νὰ ξέρει ὁ καθένας λίγα Λατινικὰ ἂν ὄχι καὶ Ἑλληνικὰ. Δὲν ἐνδιαφέρομαι ὅμως ἐδῶ νὰ ὑποστηρίξω ὅτι στὴ σπουδὴ τῶν δυὸ αὐτῶν γλωσσῶν ἐμπεριέχεται «παιδευτικὴ δύναμη». Νομίζω πὼς σύμφωνα μὲ τὴ σύγχρονη ἀντίληψη μπορεῖ πολὺ ἐπιμονα νὰ ὑποστηριχτεῖ ὅτι κάθε σπουδὴ εἶναι πρῶτ' ἀπ' ὅλα μιὰ «παίδευση». Ἐχῶ ἀκούσει, λογουχάρη, ἕναν ἄπιστο νὰ ὑποστηρίζει τὸν ὑποχρεωτικὸ ἐκκλησιασμὸ, γιατί, λέει, εἶναι ὠφέλιμο γιὰ τὰ παιδιά νὰ ἐκτελοῦν ἕνα τόσο δυσάρεστο γι' αὐτὰ καθῆκον. Ἡ γνώμη ὅτι ἡ «παίδευση» στὴν ἀφηρημένη καὶ ἀπόλυτη ἔννοιά της, δηλαδή ἡ κάθε «παιδευτικὴ δύναμη», ὅταν χρησιμοποιηθεῖ ὅπως πρέπει καὶ γι' ἄρκετὸ καιρὸ, θὰ διαμορφώσει τὸν «πεπαιδευμένον ἄνθρωπον» ἀφηρημένα καὶ ἀπόλυτα, φαίνεται νάχει σχέση μὲ τὴν τάση γιὰ ἰσότητα τοῦ δέκατου ἕνατου αἰῶνα· προβαλλόταν τότε καὶ γιὰ τὴν ἐκπαίδευση, ὅπως καὶ γιὰ τοὺς ἄνθρώπους, τὸ ἴδιο ἰδανικὸ τῆς ἰσότητας. Ὅπως καὶ νάχει τὸ πράγμα, ὁ παιδευόμενος εἶναι, ἀσφαλῶς, ἕνας ἐκούσιος μαθητής, πού προσκολλᾶται θεληματικὰ σ' ἕνα δάσκαλο, ἐπειδὴ πιστεύει στὴν ἀξία τοῦ μαθήματος πού τὸν διδάσκει καὶ στὴν ἰκανότητα αὐτοῦ τοῦ δασκάλου νὰ τοῦ ἐξασφαλίσαι τὴν ἐπιζητούμενη μάθηση. Ἡ μαθητεία δηλαδή ξεκινάει ἀπὸ μιὰ ἐκτίμηση τῶν πραγμάτων, ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία τῆς ἀπόκτησης ὀρισμένων γνώσεων κι' ὄχι ἀπὸ τὴν ἀναζήτησιν τῆς «παίδευσης», πού μ' ἕνα σύστημα μαθημάτων θὰ ἐξασφαλίσαι γιὰ τὸ μαθητὴ τὴν ἀπόκτησιν τῶν ὀρισμένων αὐτῶν γνώσεων. Ἐκεῖνο πού μ' ἐνδιαφέρει ἐδῶ νὰ ἐξετάσω εἶναι τὸ μάθημα καὶ ἡ ἀξία του κι' ὄχι ἡ ὁποιαδήποτε ἀναγκαία «παίδευση» πού θὰ τὸ ἐπιβάλλει. Κι' ὅπως δὲν ἐξετάζω τὴν «παίδευση», τὸ ἴδιο δὲν ἐξετάζω καὶ τὴν «ἐκπαίδευση» στὴν ἀφηρημένη καὶ ἀπόλυτη ἔννοιά της — οὔτε καὶ τὸ κάπως ἄδροσο θέμα τοῦ προσδιορισμοῦ τοῦ «πεπαιδευμένου ἀνθρώπου» μ' ἀπασχολεῖ.

Ἐπίσης μικρὴ σημασία ἔχει γιὰ τὴν ἀποψή μου καὶ ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στὴν «ἐπαγγελματικὴ» ἐκπαίδευση καὶ τὴν ἐκπαίδευση «γενικῆς καλλιέργειας». Ὅτι ἐνδιαφέρει εἶναι μονάχα τὸ κοινὸ καὶ στίς δυὸ μειονέκτημα: ἡ πρώτη εἶναι κατάλληλη γιὰ νὰ ἐξασφαλίσαι ἀπλῶς ἕνα μισθὸ καὶ μιὰ σύνταξη κι' ἡ δεύτερη γιὰ ν' ἀφήσει νὰ δημιουργηθεῖ μιὰ «ἐκπαίδευση τοῦ ἀργόσχολου», πού εἶναι ραφιναρισμένος ἠδονισμὸς ἢ ἐπιδεξιότητα στίς ἀκακεῖς ἐρασιτεχνικὲς ἀσχολίες. Ὁ συγγραφέας, ὡς συγγραφέας, σπάνια παίρνει μισθὸ

καὶ δὲν ἀντιμετωπίζει τὸ πρόβλημα πὼς θὰ καταχτήσῃ τὴν ὑποτιθέμενη «σχολήν». Ὁ μύλος του πρέπει ν' ἀλέθει τὸ καθεστὶ — κι' ὅσο περισσότερες εἶναι οἱ κάθε λογῆς γνώσεις πού μπορεῖ ν' ἀφομοιώσῃ, τόσο τὸ καλύτερο. Σημασία ἔχει γι' αὐτὸν ἢ διαφορὰ πού ὑπάρχει ἀνάμεσα σ' ὅσα πρέπει νὰ τὸν διδάξουν κι' ὅσα πρέπει μόνος του νὰ μάθει. Σὰν κύριο ἔργο του ἔχει νὰ ἐπικοινωνήσῃ μὲ τοὺς ἄλλους μέσον τῆς γλώσσας. Ὁ λογοτέχνης εἶναι ἀναγκασμένος ν' ἀνταποκριθεῖ στὴν πιὸ δυσκολομεταχειρίστη μορφή ἐπικοινωνίας — κι' ἐδῶ ἐκεῖνο πού ἔχει τὴ μεγαλύτερη σημασία εἶναι ἡ ἀκρίβεια, μιὰ ἀκρίβεια πού δὲν εἶναι δυνατό νὰ τοῦ τὴ διδάξῃ ἀπὸ πρὶν κανένας παρὰ πρέπει νὰ τὴ βρεῖ μόνος του ἀπὸ φράση σὲ φράση. Γιὰ νὰ κατανοήσουμε τὴ γλώσσα μὲ τὸν τρόπο ἀκριβῶς πού θάπρεπε νὰ τὸ κάνει κι' ὁ ἄνθρωπος τῶν γραμμάτων, ὀφείλουμε νὰ γνωρίζουμε τίς διαφορὲς περιπτώσεις στίς ὁποῖες χρησιμοποιήθηκε ἡ γλώσσα. Εἶναι ἀπαραίτητη, λοιπόν, κάποια γνώση τῶν πνευματικῶν ἐκδηλώσεων, πού θέλησαν οἱ ἄνθρωποι στὸ παρελθόν νὰ τίς κάνουν ἀνακοινώσιμες καὶ γι' αὐτὸ χρησιμοποίησαν τὴ γλώσσα. Καὶ πρῶτα-πρῶτα εἶναι ἡ ἱστορία, γιατί δὲν μπορεῖτε νὰ νοιώσετε τὴ λογοτεχνία τοῦ παρελθόντος χωρὶς νὰ ξέρετε ἀπὸ ποιους καὶ κάτω ἀπὸ ποιὲς συνῆκες δημιουργήθηκε· εἶναι ἡ λογική, γιατί αὐτὴ δίνει μέσον τῆς γλώσσας τὴν ἀνατομία τῆς σκέψης· εἶναι καὶ ἡ φιλοσοφία, γιατί αὐτὴ προσπαθεῖ νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴ γλώσσα σὲ μιὰ ὅσο γίνεται ἀφηρημένη μορφή.

Στὸ πρόγραμμα τῶν μαθημάτων, πού εἶναι ἤδη τόσο παραφορτωμένο, πρέπει νὰ εἰσαγάγουμε ἀπὸ ὀρισμένη τάξη κι' ἀπάνω μιὰ τουλάχιστο σύγχρονη ξένη γλώσσα δίπλα στὴ δική μας καὶ στοὺς κλασσικούς. Θάπρεπε νάναί μιὰ μεγάλη γλώσσα, πού εἶχε παράλληλη ἐξέλιξη μὲ τὴ δική μας κι' ἔδωσε μιὰν ἀκμάζουσα σύγχρονη λογοτεχνία. Γιατί μᾶς βοηθάει πάρα πολὺ στὴ διαμόρφωση ἀντικειμενικῶν κριτηρίων νὰ τὸ μποροῦμε νὰ ἐκτιμήσουμε τὰ ἔργα ξένων συγγραφέων, πού ζοῦν στὸν ἴδιο κόσμον μὲ τὸ δικό μας καὶ τὸν ἐκφράζουν σὲ μιὰν ἄλλη μεγάλη γλώσσα. Φυσικά, εἶναι καλύτερα νὰ ξέρει κανένας κάμποσες ξένες γλώσσες κι' ὄχι μιὰ μονάχα. Εἶναι ὅμως ἀδύνατο νὰ γνωρίζεις τὴ γλώσσα, τὴ λογοτεχνία καὶ τὸ λαὸ πολλῶν ξένων χωρῶν ἐξίσου καλά. Στὴν ἐποχὴ μας ἡ πιὸ ἐνδιαφέρουσα ξένη γλώσσα γιὰ τὸν ἄνθρωπον τῶν γραμμάτων ὑπῆρξε ἡ Γαλλική. Καὶ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ σᾶς ὑπενθυμίσω ὅτι γιὰ τὰ Γαλλικὰ χρειάζεται περισσότερο νὰ ξέρεις Λατινικὰ, καθὼς καὶ Ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ, ἀπ' ὅ,τι χρειάζεται γιὰ τὰ Ἀγγλικὰ. Γιὰ ἕναν πού εἶναι προικισμένος μὲ

ἐξαιρετικές ικανότητες για τὴν ἐκμάθηση ξένων γλωσσῶν καὶ δὲν ἔχει ἀκόμα γονατίσει ἀπ' τὸ βάρος τῶν μαθημάτων ποὺ προτείνω, πιστεύω πὼς θὰ ἦταν ἓνα πολῦτιμο συμπλήρωμα τὸ νὰ μάθει καὶ κάποια μεγάλη καὶ μακρυνὴ γλώσσα. Ἀμέσως-ἀμέσως ἔρχονται στὸ νοῦ τὰ Ἑβραϊκὰ—ὡστόσο μιὰ πολὺ καλὴ ἐκλογή θὰ ἦταν τὰ Κινέζικα γιὰ τὴν ὀλωσδιόλου ἀλλιώτικη ὑφή τους καὶ γιὰ τὴ μεγαλοπρέπεια τῆς νοηματικῆς συγκρότησής τους. Ἀλλὰ γιὰ νὰ ὑποδείξει κανένας κάτι τέτοιο πρέπει νὰ ἐξετάσει καὶ τὶς ὑπάρχουσες δυνατότητες.

Ὅλα αὐτὰ πρέπει νὰ τὰ διδάξουν δασκαλοὶ — καὶ δὲ φαίνεται νὰ χεὶ ἀπομείνει πολὺς χῶρος στὸ πρόγραμμα γιὰ τὶς θετικές ἐπιστῆμες. Ὡστόσο ὑποθέτω ὅτι ὁ ἐξαίρετος ἄνθρωπος μου τῶν γραμμάτων θὰ ἔχει (ἐνῶ ἐγὼ δὲν εἶχα) ὅσο πρέπει καταρτιστεῖ ἀπ' τὸ σχολεῖο στὴ γλώσσα τῶν μαθηματικῶν, ὥστε νὰ μὴν πάθει πλήρη σύγχυση, ὅταν δοκιμάσει μόνος του νὰ κατανοήσει τὴ γενικότερη σημασία μιᾶς ἐπιστημονικῆς κατάχτησης. Ἡ μόνη δικαιολογία, ποὺ ἔχουν παντοῦ ὅλοι οἱ ἄνθρωποι τῶν γραμμάτων πιὸ πρόχειρη, γιὰτὶ δὲν μπόρεσαν ν' ἀποχτήσουν περισσότερες λεπτομερειακές ἐπιστημονικὲς γνώσεις κατὰ τὶς ἐγκύκλιες σπουδές τους, εἶναι ὅτι δὲν εἶχαν καιρὸ. Κι' ἐγὼ τὰ χω κανονίσει ἔτσι ὥστε κάμποσες ὥρες νὰ περνοῦν μὲ τὸ φαγητό, τὸν ὕπνο, τὶς κοινωνικὲς ὑποχρεώσεις, μὲ τὴν εὐθυμία τῶν ἑορταστικῶν συγκεντρώσεων, τὰ θρησκευτικὰ καθήκοντα, τὸν ἀθλητισμὸ καὶ τὴ σωματικὴ ἀγωγή. Θὰ ἦταν πάρα πολὺ ἐπιθυμητὸ νὰ μποροῦσε ὁ ἄνθρωπος τῶν γραμμάτων νὰ ἐνδιαφερθεῖ στὴ ζωὴ του γιὰ θέματα μὲ τὰ ὁποῖα δὲν ἀσχολήθηκε, ὅταν μορφωνόταν. Γιὰτὶ σχεδὸν τὸ καθεὶ εἶναι δυνατὸ νὰ ὠφεληθεῖ, ὅπως ἔχω ἀναφέρει, ἐκείνον ποὺ εἶναι προικισμένος μὲ λίγη-πολλὴ δημιουργικὴ φαντασία. Λέγεται πότε-πότε ὅτι τὰ θαύματα τῆς ἐπιστῆμης προσφέρουν τροφή στὴ δημιουργικὴ φαντασία. Εἶμαι βέβαιος ὅτι μποροῦν νὰ τὸ κάνουν. Ἀλλὰ νομίζω ὅτι θὰ πρεπε νὰ γίνεῖ κάποια διάκριση ἀνάμεσα στὴ δημιουργικὴ φαντασία ἐνὸς μεγάλου ἐπιστήμονα, ποὺ φτάνει σὲ μιὰν ἀνακάλυψη στηριζόμενος στὴν παρατήρηση τῶν φαινομένων, τὰ ὁποῖα δὲν ἐπρόσεξαν ἄλλοι ἐπιστήμονες ἐξίσου καλὰ καταρτισμένοι καὶ πληροφορημένοι, καὶ στὴ φαντασία ἐνὸς Λουκρήτιου ἢ ἀκόμα κι' ἐνὸς Shelley, ποὺ δίνουν στίς ἐπιστημονικὲς τους γνώσεις μιὰ συγκίνηση καὶ ζωντάνια, γιὰ τὶς ὁποῖες ὁ ἐπιστήμονας, ἀκριβῶς ἐπειδὴ εἶναι ἐπιστήμονας, δὲν ἐνδιαφέρεται.

Καθὼς βλέπετε, δὲν ἐπρόβαλα τὴν ὑπεροχὴ τῆς «γενικῆς καλλιέργειας» ἢ τῆς γενικῆς μόρφωσης ἀπέναντι στὴν εἰδική. Γιὰτὶ καὶ ἡ μόρφωση τοῦ ἀνθρώπου τῶν γραμμάτων πρέπει, κατὰ κάποιον τρόπο,

νὰ ναι κι' αὐτὴ εἰδικὴ καὶ «ἐπαγγελματική». Ἔχουμε ὁμῶς ν' ἀντιμετωπίσουμε μιὰν ἀκόμα δυσκολία. Τὸ ἔχω πεῖ καθαρά: δὲν κάνω τὴν ἀπόπειρα νὰ νομοθετήσω γιὰ τὸν μεγαλοφυῆ, μὰ γιὰ τοὺς ἀνθρώπους τῶν γραμμάτων, ποὺ δημιουργοῦν τὸ περιβάλλον, ὅπου θὰ γεννηθεῖ αὐτὸς ἢ θὰ βρεῖ τὸ δρόμο του. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πάλι μεριά δὲν μπορεῖτε νὰ χαράξετε μιὰν αὐστηρὰ καθορισμένη διαχωριστικὴ γραμμὴ ἀνάμεσα στὸν ἄνθρωπο τῶν γραμμάτων καὶ τὸ ἀκροατήριό του, ἀνάμεσα στὸν κριτικὸ ποὺ γράφει καὶ τὸν κριτικὸ ποὺ μονάχα συζητεῖ. Ὅλοι ὑποφέρουν, ἐπειδὴ εἶναι περιχαρακωμένοι στὸν κύκλο τους τὸν ἐπαγγελματικὸ, ὁ συγγραφέας ὁμῶς ὑποφέρει περισσότερο ἀπ' ὅλους. Ἀκόμα χειρότερα εἶναι, ὅταν τὸ ἀκροατήριό του ἀποτελεῖται μονάχα ἀπὸ ἄλλους συγγραφεῖς ἢ ἀπὸ ἐπίδοξους συγγραφεῖς. Τοῦ εἶναι ἀπαραίτητο ἓνα περιορισμένο κοινὸ, ποὺ νὰ ἔχει οὐσιαστικὰ τὴν ἴδια μ' αὐτὸν μόρφωση καὶ τὶς ἴδιες προτιμήσεις· κι' ἓνα πλατύτερο κοινὸ, ποὺ νὰ ἔχει τὸν ἴδιο μ' αὐτὸν βασικὸ προσανατολισμὸ καὶ, τελικά, ὁ συγγραφέας θὰ πρεπε νὰ ἔχει μιὰ κάποια ἐπαφή μὲ ὄσους ἔχουν πνευματικὴ εὐστροφία κι' αἰσθαντικότητα καὶ μποροῦν νὰ διαβάσουν τὴ γλώσσα τους. Τὸ πρόβλημα, λοιπόν, τῆς ἐπιβίωσης τῆς Ἀγγλικῆς λογοτεχνίας μᾶς φέρνει στὸ ἄλλο πρόβλημα: ὅτι εἶν' ἀνάγκη νὰ ὑπάρξει ἐνότητα στὴν ἐκπαίδευση, νὰ γίνεῖ κάποια ἐνοποίηση, ποὺ νὰ μὴ ζημιώσει κανέναν ἀπ' τοὺς κλάδους τῆς μόρφωσης καὶ τῆς ἔρευνας, ἐπιστημονικὸ εἴτε ἀνθρωπιστικὸ. Εἶναι αὐτὸ σοβαρότερο ἀπὸ κάθε ἄλλο πρόβλημα διοίκησης, ὀργάνωσης ἢ ἐπινόησης προγραμμάτων, ἐπειδὴ εἶναι πνευματικὸ πρόβλημα, ἐπειδὴ γιὰ τὴ λύση του δὲν ἀπαιτεῖται ἀπλῶς τὸ σχεδίασμα παρὰ τὸ ὠρίμασμα ἐνὸς συστήματος ἀξιῶν. Κι' εἶναι τόσο μεγάλο ποὺ δὲν ἐνδιαφέρει μονάχα τὸν εἰδικευμένο παιδαγωγό, ἀλλὰ ὄσους ἀπασχολεῖ τὸ θέμα τῆς διάρθρωσης τῆς κοινωνίας. Κι' ἐγὼ δὲν ἔχω νὰ κάνω ἐδῶ τίποτε περισσότερο παρὰ νὰ καταδείξω ὅτι ἔχω προβληματιστεῖ πάνω σ' αὐτό. Ἡ δική μου συμβολὴ εἶναι νὰ διακηρύξω μονάχα ὅτι στὸ μέλλον τῆς Ἀγγλικῆς λογοτεχνίας θὰ ἐπιδράσει βαθιὰ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο θὰ λυθεῖ ἢ δὲ θὰ λυθεῖ αὐτὸ τὸ πρόβλημα.

Ἡ «θέση» μου, ποὺ σὰς ἀνέπτυξα, εἶναι ὅτι ἡ διατήρηση τῆς κλασσικῆς παιδείας ἔχει κεφαλαιώδη σημασία γιὰ τὴ διατήρηση τῆς συνέχειας τῆς Ἀγγλικῆς λογοτεχνίας. Τὸ πῶς καὶ μὲ ποιὸ συνδυασμὸ τοῦ ἀναγκαίου, τοῦ ἐπιθυμητοῦ καὶ τοῦ ἀναπόφευκτου θὰ βροῦν οἱ κλασσικοὶ τὴ θέση τους στὴν ἐκπαίδευση εἶναι ἓνα θέμα γιὰ τὸ ὁποῖο δὲν ἔχω τὸ δικαίωμα νὰ ζητήσω νὰ μὲ προσέξετε. Εἶμαι βέβαιος ὁμῶς ὅτι παρουσιάζεται ἐδῶ μιὰ πολὺ ἀ-

ξιοπρόσεχτη εὐκαιρία γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τῶν κλασσικῶν. Πρέπει νὰ κρατηθεῖ ψηλὰ τὸ ἐπίπεδο τῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης στὶς ἀνώτατες βαθμίδες καὶ νὰ ἐκτιμηθεῖ ἀνάλογα ἡ δραστηριότητα γιὰ τὴ φιλολογικὴ ἔρευνα. Πρέπει νὰ μὴν ἀφήσουμε νὰ σβῆσει ἡ αἴγλη τοῦ μεγάλου φιλόλογου. Ὅτι θὰ ὑπάρξει θέση γιὰ τὸ μεγάλο φιλόλογο — ποῦ χωρὶς αὐτὸν ὀλόκληρο τὸ οἰκοδόμημα τῆς κλασσικῆς παιδείας κλονίζεται — δὲν ἀμφιβάλλω. Τὸ λιγότερο βέβαιον εἶναι ἂν στὸ μέλλον θὰ τὸν ἀνακαλύψουν, στὰν θάνατο ἀκόμα πολὺ νέος, γιὰ νὰ τοῦ δώσουν τὴν ἀρμόζουσα μὀρφωση — κι' ἂν θὰ τοῦ ἐμπιστευτοῦν ν' ἀναλάβει ἕνα ρόλο σημαντικότερο ἀπὸ τὴν κατάρτιση μερικῶν πιὸ νέων γιὰ νὰ συνεχίσουν τὸ ἔργο του χωρὶς τὴν προοπτικὴ γιὰ μιὰ πλατύτερη ἐπιρροή. Ὑπάρχει καὶ ἡ δευτέρη κατηγορία τῶν φιλόλογων ποῦ δὲν ἀνήκουν στὴν ἐκπαίδευση κι' ἐκείνων ποῦ ἔρευνοῦν ἄλλους τομεῖς καὶ τοὺς εἶναι ἢ θάπρεπε νὰ τοὺς εἶναι ἀπαραίτητη ἡ ἀκριβῆς γνώση τῶν κλασσικῶν γλωσσῶν. Ἐδῶ περιλαμβάνονται δηλαδὴ ὄχι μόνον οἱ θεολόγοι καὶ οἱ ἱστορικοὶ, ἀλλὰ καὶ οἱ κληρικοὶ, οἱ διδάσκοντες τὴ γλώσσα καὶ τὴ λογοτεχνία μας καὶ οἱ κριτικοί. Γιὰ τοὺς τελευταίους δὲ θάπρεπε, βέβαια, νάναί ἀρκετὸ ὅτι ἔχουν ἀφιερῶσει μερικὰ σχολικὰ χρόνια στὴν ἐκμάθησι τῶν γλωσσῶν χωρὶς ν' ἀνοίξουν ποτὲ κατόπιν ἕνα κείμενο. Πρέπει νάναί πολὺ ἐξοικειωμένοι μετὰ τὴ λογοτεχνία καὶ νὰ δέχονται τὴν ἐπενέργειά της πάνω στὶς προτιμήσεις καὶ τὶς κρίσεις τους — πρέπει νὰ μποροῦνε νὰ τὴ χαίρονται. Ἀλλὰ ἡ διατήρησι αὐτῶν τῶν ἐπιστημονικῶν ἐκδηλώσεων δὲν εἶναι ἀρκετή, δὲν εἶναι μάλιστα καὶ κατορθωτή, ἂν δὲ σταθεῖ δυνατὸ νὰ διαδοθοῦν πλατιά καὶ κάποια γνωριμιὰ μετὰ τὸν Ἑλληνικὸ καὶ Ῥωμαϊκὸ πολιτισμὸ, κάποιος σεβασμὸς γιὰ τὰ ἐπιτεύγματά του, κάποια κατανόησι γιὰ τὴ σχέση τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μετὰ τὴ δική μας καὶ κάποια μετὰ γλώττιση κι' αὐτὴ γιὰ ὄσους (ὅπως ἐγὼ) δὲν θυμοῦνται καλὰ τὶς ἀρχαῖες γλώσσες, ὥστε νὰ διαβάξουν τὰ πρωτότυπα μετὰ εὐκολία, καὶ γιὰ ὄσους ποτὲ δὲν τὶς ἔμαθαν. Μιὰ περιορισμένη καλλιέργεια τῆς ἀρχαιογνωσίας θὰ μείνει δίχως ἀποτελεσματικότητα, ἂν δὲ σταθεῖ δυνατὸ νὰ διαδοθοῦν πλατιά ἡ ἀναγνώρισι καὶ ἡ ἐκτίμησι τῆς ὠφέλειας τῶν σπουδῶν αὐτῶν ἀνάμεσα σ' ἐκείνους ποῦ ποτὲ δὲ θὰ γνωρίσουν ἀπευθείας τοὺς κλασσικοὺς.

Οἱ διαβεβαιώσεις μου γιὰ τὴν ἐξάρτησι τῆς Ἀγγλικῆς λογοτεχνίας ἀπὸ τὴ λογοτεχνία τῶν Ἑλλήνων καὶ Λατίνων δὲ θὰ ἐπηρεάσουν καθόλου, τὸ ξέρω, οὔτε θὰ πείσουν μερικὰ στρώματα τῆς κοινωνίας. Ὑπάρχουν ἐκείνοι ποῦ δὲν πιστεύουν ὅτι ἡ λογοτεχνία εἶναι μιὰ ὑπόθεσι μεγάλης σημασίας κι' ἐκείνοι ποῦ, ἐνῶ παραδέχον-

ται πὼς ἡ λογοτεχνία τοῦ παρελθόντος ἔχει κάποια ἀξία, ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά δὲ θεωροῦν πὼς ἔχει μεγάλη σημασία τὸ ὅτι πρέπει ἡ Ἀγγλικὴ λογοτεχνία νὰ κρατήσει καὶ μελλοντικὰ τὴν προέχουσα θέση της. Ὑπάρχουν ἐκείνοι ποῦ ἀναγνωρίζουν τὴ σημασία τῆς λογοτεχνίας, ἀλλὰ δὲν πιστεύουν πὼς ἡ μιὰ ἢ ἡ ἄλλη μορφή ἐκπαίδευσις θὰ ἐπιδράσει διαφορετικὰ στὴν παραπέρα ἐπιβίωσή της. Ὑπάρχουν ἐκείνοι ποῦ, ἐπειδὴ ἴσως εἶναι πελαγωμένοι ἀπὸ τὶς τεράστιες δυσκολίες στὴν προσπάθειά τους νὰ δώσουν ἐτούτη ἢ ἐκείνη τὴ μορφή ἐκπαίδευσις σ' ὀλόκληρο τὸ ἔθνος, θεωροῦν αὐτὸ τὸ ἐπιπρόσθετο πρόβλημα λιγότερο ἐπιείγον ἢ παραπονοῦνται πὼς ἔχουν τόσα ἄλλα νὰ σκεφτοῦν, ὥστε δὲν μποροῦν κι' αὐτὸ νὰ τὸ ἀντιμετωπίσουν. Ὑπάρχουν, τέλος, κι' ἐκείνοι ποῦ τόσο πολὺ ἐπιθυμοῦν ν' ἀνατελεῖ ἕνας καινούργιος κόσμος, ὥστε μετὰ χαρὰ βλέπουν καὶ τὸ ἐνδεχόμενο νὰ σταματήσει αὐτὴ ἡ ἐπιβίωσι τῆς λογοτεχνίας μας. Καὶ χωρὶς ἀμφιβολία, στὸ μυαλὸ πολλῶν ὄλες αὐτὲς οἱ ἀπόψεις εἶναι δυνατὸ νὰ συνυπάρχουν μισοδιαμορφωμένες καὶ νὰ προβάλλεται συνειδητὰ πότε ἢ μιὰ καὶ πότε ἡ ἄλλη.

Ἄτοπο θὰ ἦταν νὰ θελήσω τώρα, στὴ σημερινὴ μας συγκέντρωσι, ν' ἀντικρούσω ὄλες αὐτὲς τὶς ἀντιρρήσεις — κι' ὕστερα γιὰ πολλές ἀπ' αὐτὲς ἀρμόδιοι εἶναι νὰ μιλήσουν ἐκείνοι ποῦ σὲ μιὰ ὀλόκληρη ζωὴ ἀπόχτησαν τὴν πείρα τοῦ σχολείου καὶ τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ Συμβουλίου. Τὴν ἐκκλησή μου μπορῶ νὰ τὴν ἀπευθύνω μονάχα σ' ἐκείνους ποῦ παραδέχονται ὅτι ἡ συνέχισι μιᾶς σύγχρονης λογοτεχνίας δὲν εἶναι ὑπόθεσι ποῦ ἐνδιαφέρει μόνον ὄσους ἀγαποῦν τοὺς στίχους καὶ διαβάξουν μυθιστορήματα — καὶ σ' ἐκείνους ποῦ σ' αὐτὴ τὴ συνέχισι τῆς λογοτεχνίας βλέπουν τὴ διατήρησι τοῦ ἐκλεπτυσμένου λόγου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὴν ἀποτροπὴ τῆς ἐκβαρβάρωσις. Θὰ ὑπάρξουν ἀκόμα κ' ἐκείνοι ποῦ παραδέχονται — ἂν πρόκειται, βέβαια, νὰ περάσουμε ποτὲ ἀπ' τὸ χάος στὴν ἀρμονία — ὅτι εἴν' ἀνάγκη νὰ γίνῃ κάτι περισσότερο ἀπὸ μιὰ διοικητικὴ ἢ οἰκονομικὴ ἐνοποίηση, ὅτι εἴν' ἀνάγκη νὰ γίνῃ μιὰ πολιτιστικὴ ἐνοποίηση τῆς Εὐρώπης μ' ὄλη τὴν τὴν πολυμορφία — καὶ ποῦ πιστεύουν ὅτι μιὰ καινούργια ἐνότητι μονάχ' ἀπ' τὶς παλιὰς ρίζες μπορεῖ νὰ ξαναβλαστήσει: ἀπ' τὴ Χριστιανικὴ Πίστι κι' ἀπ' τὶς κλασσικὲς γλώσσες, ποῦ καὶ τὰ δυὸ τὰχουν κληρονομήσει οἱ Εὐρωπαῖοι. Αὐτὲς οἱ ρίζες νομίζω πὼς εἶναι ἀξεχώριστα συμπλεγμένες. Δὲ θάθελα, μαζί μετὰ μερικὸς ποῦ γράφουν πάνω σὲ θρησκευτικὰ καὶ πολιτικὰ θέματα, νὰ ριψοκινδυνεύσω τὴν αἴρεσι ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι Εὐρωπαϊκὴ Πίστι πιὸ πολὺ παρά παγκόσμια. Δὲ θέλω νὰ κατηγορηθῶ ὅτι βγάξω στὴ μέση μιὰ καινούργια αἴρεσι, ποῦ διακη-

ρύσσει πῶς ἡ σωτηρία βρίσκεται στοὺς κλασσικούς. Ὁ πολιτισμὸς ὅμως τῆς Εὐρώπης, ὅπως παρουσιάζεται, εἶναι χριστιανικός πολιτισμὸς. Ἄπ' τὴν ἄλλη μεριά πάλι ἡ πανάρχαιη θρησκευτικὴ πίστις τῆς Εὐρώπης καί, βέβαια, καί τῆς Μεγάλης Βρετανίας δὲν μπορεῖ νὰ διατηρήσει τὴν πνευματικότητα καί τὴ ζωτικότητά της, ἂν δὲν κρατηθεῖ γιὰ τοὺς διδάσκοντες ψηλά τὸ ἐπίπεδο τῶν κλασσικῶν σπουδῶν. Ἄλλ' αὐτὲς οἱ σκέψεις εἶναι ἄσχετες μὲ τὸ θέμα, πάνω στοῦ ὁποῖο δέχτηκα νὰ σᾶς μιλήσω σήμερα. Καί δὲν ἐπιθυμῶ νὰ μείνετε μὲ τὴν ἐντύπωση ὅτι ἄπ' τὴν ἐκπαί-

δευση ζητῶ πάρα πολλά, ποὺ ἀνάγονται στὴ σφαῖρα εἴτε τῆς θρησκείας εἴτε τῆς λογοτεχνίας. Τὸ ξέρω καλὰ πῶς ἓνα ἐκπαιδευτικὸ σύστημα δὲν μπορεῖ μόνο του νὰ διαπλάσει οὔτε μεγάλη θρησκευτικὴ πίστις οὔτε μεγάλη λογοτεχνία. Τὸ πιὸ σωστὸ εἶναι νὰ ποῦμε ὅτι ἡ ἐκπαίδευσή μας δημιούργησε λιγότερο τὸν πολιτισμὸ καί περισσότερο δημιουργήθηκε ἀπ' αὐτόν. Ὅμως ὅσοι γνοιάζονται γιὰ τὴ διατήρηση, τὴν ἐξάπλωση καί τὴν ἐξέλιξη τοῦ πολιτισμοῦ μας δὲν μποροῦν νὰ μὴν ἐνδιαφερθοῦν, καί ἀναρμόδιοι ἂν εἶναι νὰ ποῦν τὴ γνώμη τους, γιὰ τὴν κλασσικὴ μας κληρονομιά.

Μετ. ΒΑΓΓΟΣ ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ

ΑΡΓΑ...

Ἄργα δὲν εἶναι σιτῆς καρδιάς τὸ μουσικὸ τὸ βάθος κρύβεται πάντα δροσερὸς ὁ σπόρος τῆς ζωῆς.

Φτάνει νὰ ρθεῖ κάποιο πυρρὸ κι' ἄβυσσαλέο πάθος
κι' ὅ,τι σοῦ φάνταζε τεφρὸ, σὰν κῆπος χωρὶς ἄνθος,
νὰ οβύνεται σιῶν οὐρανῶν τὰ μάκρη θὰ τὸ δεῖς.

Ἄργα δὲν εἶναι κι' ὅταν πᾶς μὲ βήματα σπασμένα,
σὰ νᾶμεινες μονάχα σὺ στὴν πεθαμένη γῆ,
φτάνει δυὸ μάτια νὰ σὲ δοῦν ἄπλᾶ, γαληνεμένα,
καί ν' ἀπλωθοῦνε μὲ στοργὴ δυὸ χέρια φλογισμένα,
σ' ἐσένα, ποῦσαι μοναξιά καὶ πίκρα καὶ πληγὴ.

Ἄργα δὲν εἶναι νὰ τὸ λὲς κι' ὅταν τὸ πᾶν βυθίστη,
—σὰ νᾶταν ὄνειρον ἄβρὸ στὴν πάχνη τῆς βροχῆς,
κι' ὅταν ἡ γῆ κι' ὁ οὐρανὸς συνθέμελα κλονίστη
φτάνει νὰ σοῦμεινε βαθειὰ μὲ ἄγρυπνη πάντα πίστη,
νὰ ντύνει μ' ὄρθρους γαλανοὺς τὴ λύπη τῆς ψυχῆς.

Μόνο σὰν ζεῖς χρόνια νεκρός, —σκοτάδια καὶ ρημάδια,
—κι' ἄς δείχνεις ἄνοιξη φαιδρὴ· γιὰτὶ νὰ προδοθεῖς;
Κι' εἶναι μιὰ κρούα μαχαιριὰ κι' οἱ μέρες καὶ τὰ βράδια,
ἄργα ναι, κι' ὅ,τι νὰ φανεῖ μέσ' στὴν καρδιά τὴν ἄδεια.
Τόσες ποὺ πέθανες φορὲς καὶ πῶς ν' ἀναστηθεῖς;...

ΔΗΜ. Κ. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

